

חננאל אתרוג ישיבת "מרכז הרב"

לעילוי נשמת הרב הלל מרדכי ז"ל
שמידותיו תרומות ממידות הלל
הזקן.

טהרת הלשון – טהרת החיים הישראליים

"סדר הבריאה הולך ומתקדם במשך ששת ימי בראשית, עד שמגיעים אל השכלול הגדול."

החיות האלוקית מתגלית בעולם לסדר מדרגותיה: דומם, צומח, חי, ומדבר. "ויפח באפיו נשמת חיים, ויהי האדם לנפש חיה" (בראשית ב', ז') - הנפיחה האלוקית של נשמת החיים - "כי הנופח באפי אחר, מנשמתו יתן בו" (הרמב"ן שם.) - מביאה את האדם ל"נפש חיה". ותרגם אונקלוס - "רוח ממלאא". וברש"י - "אף בהמה וחיה נקראו נפש חיה, אך זו של אדם - חיה שבכולם, שנתוסף בו דעה ודיבור."

"ויברא אלקים את האדם בצלמו, בצלם אלקים ברא אותו" (בראשית א' כ"ז) - "צלם אלקים שבאדם הוא השכל" (מורה נבוכים א', א'). וכולם לדבר אחד התכוננו - הצד הרוחני שבאדם, הצד השכלי והנשמתי שבו בא לידי גילוי עליידי הדיבור.

ענינה של ה"נפש חיה" הוא להתגלות, והדיבור ענינו, לבטא במציאות את רוממות החיים שהאדם הגיע אליה. הדיבור מעצם מהותו, פונה אל משהו. הדיבור הוא הקשר בין האדם לחברה, האמצעי להשתייכות הפרט לציבור. שייכות זו מופיעה בחיים ע"י יכולת הבטוי של התוכן הפרטי כלפי הציבור. שכן, כונת הלשון היא להכניס מחשבה שנתעוררה בלב המדבר, אל תוך ליבו של השומע, וכל מבנה לשונינו נועד לאיחוד בני האדם. על אחת כמה וכמה הדיבור הישראלי. שהרי בישראל קימת היכולת להופיע מדרגת חיות מרוממת לעילא ולעילא, הלא היא "הענין האלוקי" כלשון ריה"ל. ובדברי יחזקאל, פרק ל"ד - "ואתן צאני, צאן מרעיתי אדם אתם" - "אתם קרויים אדם, ואין העכו"ם קרויין אדם" (יבמות ס"א ע"א) - דווקא ישראל, הם המופיעים את צלם אלוקים שבאדם.

[אכן, לא לחינם קבעו בעלי תורת הזואולוגיה, את הגדרתו של המין האנושי כ"הומוספנייס" - האדם החושב ולא המדבר, כיון שבן אדם שאינו ישראלי, אינו חי את עומק משמעות צלם אלוקים שבאדם].

מעלת כל יחיד בעם ישראל, אינה נמדדת אך ורק לפי רמת ההתנהגות האישית שלו. עומק גדלותו נמשך מתוך שייכותו לעם ישראל. ולכן אל מול דברי ר' יהודה, שדווקא בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים, אז "בנים אתם לה' אלוקים", אומר ר' מאיר: "בין כך ובין כך קרוים בנים שנאמר 'בנים שכלים המה' ואומר 'בנים לא אמון במ' ואומר 'זרע מרעים בנים משחיתים' ואומר 'והיה במקום אשר יאמר להם - לא עמי אתם, יאמר להם בני אל חי' (גמרא, קידושין ל"ו ע"א).

מתוך כך, אין ערך להתרוממות של אדם פרטי, שאינה נובעת משייכותו לעם ישראל. כפסק הרמב"ם ביד החזקה (פי"ג, מהל' תשובה, הי"א): "הפורש מדרכי ציבור, אע"פ שלא עבר עבירות, אלא נבדל מעדת ישראל, ואינו עושה מצוות בכללן, ולא נכנס בצרתן, ולא מתענה בתעניתן, אלא הולך בדרכו, כאחד מגויי הארץ, וכאילו אינו מהן - אין לו חלק לעולם הבא".

ולכאורה זהו אדם בעל מעלה, שהרי לא עבר עבירות מימיו, ואף עשה מצוות, אלא "שלא בכללן" - "אין לו חלק לעולם הבא" - אין כל ערך ומשמעות למעשים שנעשו שלא מתוך שייכות לעם ישראל. שכן ענינם של ישראל, הוא דווקא מצד היותם אומה. כי כל מהותה של כנסת ישראל הינו להופיע בעולם את שם ה', לא באופן פרטי ארעי וחולף, המתבסס על נכונותו של היחיד להתאמץ, אלא באופן קבוע ונצחי - באופן ציבורי.

"צריך דווקא שציבור זה יהיה בעל מדינה פוליטית וסוציאלית וכסא ממלכה לאומית, ברום התרבות האנושית, עם חכם ונבון וגוי גדול. והאידיאה האלוקית המוחלטת מושלמת שמה, ומחיה את העם ואת הארץ במאור חייה. למען דעת, שלא רק יחידים חכמים מצוינים, חסידים ונזירים ואנשי קדש, חיים באור האידיאה האילקית, כי גם עמים שלמים, מתוקנים משוכללים בכל תקוני התרבות והישוב המדיני; עמים שלמים הכוללים בתוכם את כל השדרות האנושיות השונות, מן רום האנטילגנציה האמנותית, הפרושית, המשכלת והקדושה, עד המערכות הרחבות, הסוציאליות, הפוליטיות והאקונומיות, ועד הפרולטריון לכל פלגותיו, אפילו היותר נמוך ומגושם." (אורות, עמ' ק"ד). עם ישראל מופיע את מלוא עומק צלם אלוקים באדם החומרי, רק כאומה החיה במסגרות של אומה. ורק כך יגלה הוא את כל רוממות סגולת ישראל העליונה. מקום הביטוי לרוממות חייהם של ישראל הוא אך ורק בארץ-ישראל. "בהנחל עליון גויים, בהפרידו בני-אדם, יצב גבולות עמים למספר בני-ישראל; כי חלק ה' עמו, יעקב חבל נחלתו"; (דברים ל"ב, ח' ט' י'). "שלא ככרם העושה ענבים גם במקום אחר, אין עם הסגולה יכול להדבק בענין האלקי כי אם בארץ הזאת" (כוזרי ב', י"ב). "כי עיקר כל המצוות - ליושבים בארץ ה' ולפיכך אמרו בספרי (ראה, פי"ג) 'וירשתם

אותה, וישבתם בה, ושמרתם לעשות - שקולה ישיבת ארץ - ישראל כנגד כל המצוות שבתורה (רמב"ן, ויקרא י"ח, כ"ה). עד שמגדיל הספרי לומר שכל ערכן של המצוות הוא בארץ ישראל, ובחוץ לארץ כל ענין קיומן, הוא כדי שלא תשכחנה.

וכן אמר ירמיהו "הציבי לך ציונים" - "אף לאחר שתגלו, היו מצוינים במצוות, הניחו תפילין, עשו מזוזות, כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו" (ספרי לפי גרסת רש"י, דברים י"א, י"ח) כיון ש"ארץ ישראל איננה דבר חיצוני, קנין חיצוני לאומה, רק בתור אמצעי למטרה של ההתאגדות הכללית, והחזקת קיומה החומרי, או אפילו הרוחני. ארץ ישראל היא חטיבה עצמותית, קשורה בקשר חיים עם האומה" (אורות א"י, א'). "ה' אילקי ישראל נקרא 'אילקי הארץ' (מלכים ב', י"ז כוזרי ד'; י"ז) הלב לא יזך והכוונה לא תהיה כולה קדש לאילוק, כי אם במקום אשר ייאמן עליו כי הוא מיוחד לאילוק". (שם, ה' כ"ג) ולכן "יצירה עצמית ישראלית, במחשבה ובתוקף החיים והמפעל, אי אפשר לישראל, אלא בארץ ישראל (אורות א"י, ג) וגמרו חז"ל, כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, כל הדר בחוץ לארץ כאלו עובד עבודת כוכבים. וכן בדוד הוא אומר (שמו"א כ"ו) כי גרשוני מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים. וכי מי אמר לו לדוד - לך עבוד אלהים אחרים? אלא לומר לך - כל הדר בחו"ל כאילו עובד עכו"ם (כתובות דף ק"י, ע"ב)". דווקא מתוך כך, ניצבים אנו אל מול אימת האחריות. "ותטמא הארץ, ואפקוד עונה עליה, ותקיא הארץ את יושביה" (ויקרא י"ח, כ"ה). מתוך קישור החיים בין ישראל לארצם, מתוך מהותה הסגולית של ארץ ישראל, אין היא מסוגלת להוות בסיס למציאות חיים של טומאה. גועל רוחני מתעורר בארץ, והיא מקיאה ופולטת הרחק ממנה את אותה טומאה. ישנם תהומות של שפלות שהארץ כבר לא יכולה להאריך אפה. מצבים נוראים שבהם לא יכולה הארץ להיות מדרס לרגלי הדורכים עליה.

גלה ישראל מארצו, ואף משחזור שב וגלה. חז"ל המורים לנו את הסיבות לחורבן, אין עניינם ללמד הסטוריה ואין לעסוק ולדון בדבריהם כספור הסטורי. חז"ל באים להדריכנו, להפגישנו עם הסיבות היותר מהותיות לקטיעת הקשר החי שבין ישראל לארצו. לכאורה אנו מוצאים סיבות שונות לגלות.

בפרק קמא דיומא, דף ט' ע"ב - "מקדש ראשון מפני מה חרב? מפני שהיו בו ג' דברים? ע"ג וגילוי עריות ושפיכות דמים... אבל בית שני, שאנו בקיאים בהם שהיו עוסקים בתורה ומצוות ובגמ"ח אמאי חרב? מפני שנאת חינם שהיתה ביניהם. ללמדך ששקולה שנאת חינם נגד ג' עבירות".

בבבא מציעא דף פ"ה דורשת הגמרא את דברי ירמיהו ט', י"א-י"ב: "על מה אבדה הארץ, נצתה כמדבר מבלי ישב... ויאמר ה' על עזבם את תורתי אשר נתתי לפניהם. אמר ר' יהודה אמר רב - שלא ברכו בתורה תחילה". ובשבת דף נ"ו ע"ב - "אמר רב יהודה אמר רב - אלמלא לא קבל דוד לשון הרע, לא נחלקה מלכות בית דוד, ולא עבדו ישראל ע"ז, ולא גלינו מארצנו". ואלו המשנה בתענית כ"ו ע"א - "בט' באב נגזר על אבותינו שלא יכנסו לארץ. וחרב הבית בראשונה ובשניה". ובגמרא שם דף ל"ו ע"א - "דכתיב ויבכו העדה בלילה ההוא (במדבר י"ד) אמר ר' אבא, אמר ר' יוחנן - אותו יום ערב ט' באב היה. אמר הקב"ה - אתם בכיתם בכיה של חינוס, אני אקבע לכם בכיה של דורות". הגמרא ביומא מחלקת לכאורה בין הסיבות לחורבן ראשון ובין הסיבה לחורבן שני. אך במסכת שבת ראינו שבית ראשון נחרב בגלל לשון הרע. והנה בהקדמת הספר "חפץ חיים" מוכח שהגמרא ביומא נתכוונה שגם בית שני נחרב בגלל לשון הרע. ואם כן לחורבן שני הבתים היתה אותה סיבה. זאת רואים גם בש"ס תענית. שם נאמר שחורבן שני הבתים שנתרחש באותו יום נתגלגל מחטא המרגלים - מאורע שהתרחש מאות שנים אפילו לפני בנייתו של בית ראשון.

ונראה שחז"ל מציגים לנו רבדים שונים של אותו עקרון פנימי, הגורם לגלות ישראל מארצו.

הגמרא ביומא מציגה את התוצאות של הרקבון, שבבית ראשון התגלו כע"ז גילוי עריות ושפיכות דמים, ואותו רקבון עצמו מתגלה בבית שני כשנאת חינוס - לשון הרע. כשחוזרים חז"ל פנימה, ומחפשים את שורשי הקלקול, הם מוצאים את עקבותיו עוד בתקופת דוד, וראשיתו נעוצה בחטא המרגלים. הלא הוא מקרא מפורש, בתהילים ק"ו, כ"ד כ"ז - "וימאסו בארץ חמדה, לא האמינו לדברו! וירגנו באהליהם, לא שמעו בקול ה'! וישא ידו להם, להפיל אותם במדבר! ולהפיל זרעם בגויים ולזרותם בארצות".

המרגלים, במאיסתם בארץ חמדה חטאו בלשונם (ערכין ט"ו). "אמר ר"א בן פרטא - בא וראה כמה גדול כוחו של לשון הרע ממרגלים... אמר רבא אמר ריש לקיש - אמר קרא - 'זימותו האנשים מוציאו דיבת הארץ רעה במגיפה לפני ה' - על דיבת הארץ שהוציאו'. ע"כ.

כי מאיסת ארץ חמדה נבעה מחוסר אמונה ביכולת לחיות באור האידיאה האלוקית, אלא לזה שפורש מהחיים, ובורח מהם. והכניסה לארץ, משמעותה, הזדקקות למסגרות מדיניות וסוציאליות - תחבורה ותקשורת, תעשיה וצבא.

המרגלים רצו לשבת בין ענני הכבוד, לאכול מן מן השמים, לשתות מבאר מרים, וללמוד תורה מפי משה רבינו. ידעו הם היטב את משמעות הכניסה

לארץ ישראל, ואת כל מערכות החומר שבהכרח יזדקקו להן. אך זהו בדיוק עומק התביעה האלקית מכנסת ישראל. כנסת ישראל נתבעת להופיע בעולם לא כצבור של יחידים, נזירים ופרושים. אלא אומה המנהגת מדינה ועל כל תכסיסי חייה ודווקא כך עליה לחיות את האידיאה האלקית, ולגלות שם ה' בעולמו. יסוד התנגדות המרגלים לכניסה לארץ לא נבע ממחלוקת לוגית - תאורטית. המרגלים התנגדו לכך מחשש כי "חזק הוא ממנו" - כביכול "אפילו בעל הבית אין יכול להוציא כליו משם" (ערכין ט"ו ע"א). המרגלים התבוננו בעצמם, וראו שאפילו הם "כולם אנשים ראשי בני - ישראל המה" אינם בעלי יכולת להפגש ע"י דבר ה', אלא ע"י ניתוק מהחיים, בריחה למדבריות, ופרישה מכל מסגרת המחייבת פגישה עם החומר. כביכול אין דבר ה' מסוגל חו"ח להופיע במעמקי החומר היותר מעובים. ואם הם כך, מה יעשה העם כולו?

אך דווקא כאן נעוץ עומק החטא. אכן כל אדם החי בעולמנו כפוף לחומר, ומשועבד לו. "על כורחך אתה מת" (אבות פ"ד מכ"ד). האדם מופיע את מציאותו בגוף גשמי, ומתוך כך הוא מוגבל וסופי, וכל יכולתו לחיות את הנצח והאינסוף האלקי - גם היא מוגבלת.

כאן חובה עלינו לברר את משמעות חיו של האיש הישראלי. "היחס של כנסת ישראל ליחידיה הוא משונה מכל היחוסים של כל קיבוץ לאומי ליחידיו. כל הקיבוצים הלאומים נותנים הם ליחידיהם רק את הצד החיצוני של המהות, אבל עצם המהות - זה שואב כל אדם מנשמת הכל, מנשמת אילקים שלא באמצעות הקיבוץ... לא כן בישראל. הנשמה של היחידים נשאבת ממקור חי העולמים באוצר הכלל, והכלל נותן נשמה ליחידים. אם יעלה על הדעת להנתק מהאומה, צריך הוא לנתק את נשמתו ממקור חיותה" (אורות, עמ' קמ"ד). האיש הישראלי אינו אדם יחיד המנסה להתרומם אל אלוקיו, כל כולו של היחיד וכל משמעות חייו נובעת מתוך היותה של האומה. וגם יחיד שלא מתנתק חלילה מבית ישראל, אך בונה הוא את חייו שלא מתוך משמעות זו - גם אם יגיע למדרגות גבוהות, ישאר אדם חומרי וגבולי. רק האומה היא זו שמתרוממת מעל כל צמצום, רק כנסת ישראל היא זו שאינה נכנעת למגבלות הזמן, ורק היא תגלה את שם ה' בתוך נבוכי העולם הזה. המרגלים, עם כל גדולותיהם, אין בכוחם לחיות בארץ - ישראל את דבר ה'. היכולת לכך נובעת מתוך שהיחיד שואב את חייו מחיי האומה. וחי את חייו כביטוי של חיי האומה. כאן נזרע החורבן, כאן מתגלים השורשים הנגועים, שהמתבונן בהם יודע עוד קודם שצמח העץ, שעתידי העץ לקרום תחתיו.

"אתם בכיתם בכיה של חינום, לפיכך תבכו בכיה של דורות". ההתיחסות לעם

ישראל כאל מצבור של פרטים, תוך ניתוק מסגולות הכלל העליונה, היא יסוד רעוע, המבשר הרס לכל בנין שיבנה עליו, ואפילו יהיה אדיר ומפואר. ההמשך המתבקש ממצב זה הוא "בא וראה מה גדול כח לשון הרע, ממרגלים". הדיבור הוא התמצית, הביטוי הסופי לכל כוחות החיים של האדם המאופיין כמדבר. ודיבוריותו של האדם היא גם ציבוריותו, שהרי גילוי צלם אֵלִקים שבאדם מתאפשר רק מתוך שייכות היחיד לעמו. הדיבור בא לחלץ את המחשבה והרוחניות ממסגרות פרטיותו של היחיד, שכן יסוד ערכן של מחשבות אלו נמשך כולו מאי־פרטיותו של אותו יחיד. זה שאינו רואה את הכלל כמקור חייו ולא יתיחס אל הדיבור באותה חרדת קדש נוראית הראויה לפעולה כה רבת משמעות, פוגע בכל מובן האדם המדבר, ויראה ביכולת הדיבור שלו כלי הבא לשרת את האגואיזם שלו. שהרי לשיטתו ה"אני" שלו הוא יסוד חייו. האפשרות ליצור קשר עם הציבור - יכולה מתוך נקודת מבט זו להיות רק אמצעי להפקת תועלת לטובת האני.

תשע מאות שנה לאחר חטא המרגלים כותב ירמיהו את מגילת איכה, מגילת החורבן. ובפסוקי הפרקים המסודרים לפי הא' - ב' מתגלה חוסר סדר, והאות פ' קודמת לאות ע': "אמר רבא אמר ר' יוחנן - בשביל מה הקדים פ' ליע'?" בשביל מרגלים. שאמרו בפיהם מה שלא ראו בעניהם" (סנהדרין דף ק"ד ע"ב). ומסביר המהר"ל (נצח ישראל, פרק ט') שמשמעות הקדמת פה לעין, היא כשהדיבור אינו הפרי והבטוי הסופי לכל מלוא חייו של המדבר - בתור שכזה צריך היה הפה להיות מאוחר לעין, המסמלת את המחשבה וההבנה. וכשדוד מלך ישראל, שכל כולו כלל - ישראליות, מראה במעשיו שקבל לשון הרע מציבא ונוהג ביחס ללשון שלא כפי הדרכת התורה, רואה בכך רב יהודה את ההמשך הנורא: "אילולא קבל דוד לשהר"ע לא נחלקה מלכות בית דוד ולא עבדו ישראל ע"ז ולא גלינו מארצנו".

לאומיות ישראל, שאינה מושתתת באופן מוחלט על היות ישראל אומה המשפיעה את כל חיי יחידיה - לא תצלח. עתידה היא להדרדר עד כדי ע"ז, גילוי עריות ושפיכות דמים - מציאות חיים של טומאה, והתנתקות מוחלטת מהתוכן הפנימי. מציאות שאין תיקונה אלא בכליונה - חורבן בית ראשון. מצד שני, יכולה היא לבנות מצב שבו אולי מתרוממים מספר פרטים להישגים מסויימים, אך הופכת למכשיר המפורר את האומה, המנתק את היחיד, ממעט באהבה, ומרבה שנאת חנם. קלקול זה הוא כבר יסודי יותר, ועמוק יותר. שכן אינו מסתכם בנפילה רוחנית של מספר אנשים פרטיים, כבבית ראשון, אלא בהתפוררות גוף האומה.

כאן הגלות כבר אינה אמצעי לתיקון כאן הגלות היא עצם משמעות החורבן. וכשאומר הכוזרי לחבר: "איכ אינכם היום כ"א גוף בלא ראש ובלא לב".

עונה לו החבר: "כן הדבר כאשר אמרת, - גדולה מזו, אף לא גוף כ"א אברים מפוזרים" (כוזרי ב', כ"ט ל'). ואומר המהר"ל (נצח ישראל, פרק כ"ה): "ומה שאין האומה הזאת באהבה האחד ע"י אחיו - הוא עצם הגלות". לקראת החלצותינו מגלותינו, ושובינו לחיות כאומה, נשלח משמיא, רבינו ה"חפץ חיים" זצ"ל, לטהרת כח הדיבור המיוחד של האדם מישראל, ולשולחן ערוך העוסק בדברים שבגלות, נוסף ספרו של ה"חפץ חיים" מתוך אחריות היתר שיש לשמירת הלשון לקראת שובינו לתחייתנו. כנסת ישראל הולכת ושבא אל אישה הראשון, ומחדשת כנשר נעוריה. קמעא קמעא בוקעת איילת השחר את שחור הגלות, עד כי זרחה השמש בראשי ההרים. על כל החפץ להיות פועל עם א"ל, מוטל כל כובד האחריות לטהרת לשוננו.